

ДО ПИТАННЯ ПРО ІНСТИТУТ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ДІТЕЙ

ON THE QUESTION OF THE INSTITUTION OF PERSONAL NON-PROPERTY RIGHTS OF CHILDREN

Батлук М.В., студент II курсу

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Козлова П.Г., студентка II курсу

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Стаття присвячена характеристиці інституту особистих немайнових прав дітей та окремим проблемним аспектам законодавчого закріплення та реалізації цих прав. Так, у статті визначено, що особисті немайнові права дітей становлять невід'ємні права, які виникають щодо немайнових благ, позбавлені економічного змісту та грошової оцінки, тісно пов'язані з особою носія, індивідуалізують її, не передаються і не відчужуються, мають специфічні підстави виникнення та припинення, належать усім батькам і дітям у рівному обсязі, захищаються батьками та регулюються Цивільним та Сімейним кодексами України. Проаналізовано основні ознаки особистих немайнових прав дітей та розглянуто їх особливості. Досліджено міжнародні документи, що регламентують захист прав дітей, зокрема й особистих немайнових. Особливу увагу приділено механізму реалізації закріплених особистих немайнових прав дітей. У статті визначено, що найбільша кількість проблем у реалізації особистих немайнових прав дітей виникає у сфері сімейних відносин. В Україні на часті випадки неналежного виховання батьками своїх дітей звертають увагу і міжнародні організації. В науковій роботі детально проаналізовано питання реалізації дітьми своїх прав у разі розлучення батьків. Розглянуто проблеми неможливості вибору дитиною свого місця проживання та неврахування судами в багатьох випадках думки дитини. Встановлено, що практика Європейського Суду з прав людини використовує в справах про розлучення підхід урахування «якнайкращих інтересів дитини». Аргументовано вказано на недоліки у сучасній правозастосовній практиці та надано пропозиції щодо їх усунення. Охарактеризовано проблеми реалізації дітьми з обмеженими функціональними можливостями своїх особистих немайнових прав. Визначено, що в Україні є потреба в удосконаленні системи законодавчо встановлених гарантій та юридичного, соціального і матеріального їх забезпечення, загальної політики держави.

Ключові слова: права дитини, особисті немайнові права дітей, реалізація особистих немайнових прав дітей, права дітей з інвалідністю, Європейський Суд із прав людини.

The article is devoted to the characteristics of the institution of personal non-property rights of children and some problematic aspects of the legislative consolidation and implementation of these rights. The article defines that the personal intangible rights of children are inalienable rights arising from intangible assets, deprived of economic content and monetary value, closely related to the rights holder, individualize it, are not transferred and are not alienated, have specific grounds of occurrence and termination, belong to all without exception parents and children equally, are protected by parents and are regulated by the Civil and Family Codes of Ukraine. The main features of personal non-property rights of children are analyzed and their features are considered. International documents regulating the protection of children's rights, including personal non-property rights of children, have been studied. Particular attention is paid to the mechanism of realization of the enshrined personal non-property rights of children. The article states that the greatest number of problems in the implementation of personal non-property rights of children arises in the field of family relations. In Ukraine, in particular, international organizations also pay attention to frequent cases of improper upbringing of children by their parents. The research analyzes in detail the issue of realization of children's rights in case of parental divorce. The problems of the child's inability to choose his place of residence and the courts' disregard in many cases for the child's opinion are considered. It has been established that the case law of the European Court of Human Rights uses the approach of taking into account "the best interests of the child" in divorce cases. The shortcomings in the modern law enforcement practice are argued and suggestions for their elimination are given. The problems of realization of their personal non-property rights by children with disabilities are described. It is determined that in Ukraine there is a need to improve the system of legally established guarantees and their legal, social and material support, the general policy of the state.

Key words: children's rights, personal non-property rights of children, the implementation of the of non-property rights of children, the rights of children with disabilities, the European Court of Human Rights.

Постановка проблеми. Одним із важливих питань сучасного суспільства завжди було і є питання прав дитини, їх правового регулювання та належного захисту. Можемо стверджувати, що закріплення прав дитини, їх обсяг та можливості реалізації свідчать про розвиненість та зрілість суспільства загалом та конкретної держави зокрема. Актуальність необхідності дослідження особистих немайнових прав дітей пояснюється так: проголосивши себе незалежною, Україна (як правова держава) має забезпечувати пріоритет загальнолюдських цінностей, визнавати права та свободи особистості. Проте правова регламентація особистих немайнових прав дітей ускладнюється тим, що в чинному національному законодавстві містяться норми, які лише створюють ілюзію самостійної реалізації дитиною наданих їй прав. Саме тому вважаємо за необхідне дослідити норми інституту особистих немайнових прав дітей більш детально.

Аналіз публікацій. Проблемі захисту особистих немайнових прав та особистих немайнових прав дітей присвячено багато наукових праць вітчизняних уче-

них: О.В. Алексеевої, Ю.Ф. Беспалова, І.В. Горіславської, Н.М. Конончука, Н.В. Коробцової, К.Б. Левченко, Т.В. Лобанової, Л.А. Ольховик, О.В. Сингубова, Р.О. Стефанчука тощо.

Метою статті є аналіз норм національного законодавства, які закріплюють особисті немайнові права дітей, визначення їх ознак та особливостей, виявлення проблемних аспектів механізму реалізації цих прав та надання пропозицій щодо їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Як різновид цивільних правовідносин особисті немайнові права становлять певну правову конструкцію, у межах якої реалізуються суб'єктивні права та виконуються суб'єктивні обов'язки. У цивілістичній доктрині дослідженню поняття немайнових прав дитини, на відміну від фізичних осіб взагалі, приділено значно менше уваги. Так, у наукових працях під особистими немайновими правами дитини розуміють природні права, що виникають стосовно немайнових благ, позбавлені економічного змісту та грошової оцінки, тісно пов'язані з особою носія, індивідуалізують її, не пере-

даються і не відчужуються, мають специфічні підстави виникнення та припинення, належать усім батькам і дітям у рівному обсязі, захищаються батьками та регулюються Цивільним та Сімейним кодексами України (далі – ЦК України; СК України). Проте, на думку Синегубова О.В., таке визначення не є повним та не відображає специфічності таких прав, коли, наприклад, дитина є інвалідом [1, с. 71–72]. Також критиці піддається той факт, що деякі науковці визначають ці права як такі, що належать батькам, проте батьки можуть лише забезпечувати та здійснювати захист прав своїх дітей, а не володіти ними.

На нашу думку, під особистими правами дитини потрібно розуміти, реальні права, які отримали законодавче визнання, гарантуються державою і суспільством, основною метою яких є вияв позитивних компонентів особистості, забезпечення її самостійності і неушкодженості, спрямовані на свободу, розвиток соціальних якостей і здібностей.

Ознаки, якими характеризуються особисті немайнові права кожної людини, зокрема й дитини, знайшли своє відображення у статті 269 ЦК України. Це, зокрема, належність таких прав кожній фізичній особі; моментом їх виникнення є народження чи інший юридичний факт, указаний у законі; в них відсутній економічний зміст; вони мають тісний зв'язок із фізичною особою; від них не можна відмовитися або бути позбавленим цих прав; фізична особа довічно володіє цими правами [2]. Н.В. Коробцова виокремлює також такі ознаки немайнових прав, як особистісний характер, наявність особливого об'єкта – нематеріальних благ, їх спрямованість на задоволення фізичних, духовних та інших соціальних потреб [3, с. 121].

Немайнові права дітей, на відміну від майнових, мають абсолютний характер і (відповідно до статті 3 Закону України «Про охорону дитинства» [4]) належать кожній дитині незалежно від раси, кольору шкіри, релігії тощо. Моментом виникнення особистих немайнових прав у дитини за національним законодавством є момент її народження, на відміну від, наприклад, Американської конвенції з прав людини, яка встановлює, що кожна людина може володіти деякими правами навіть із моменту її зачаття [5].

Особливістю особистих немайнових прав дитини є і те, що більшість таких прав має строковий характер, адже дитинством вважається вік від 0 до 18 років. Обмежується можливість захисту цих прав у разі порушення (право на виховання, освіту, вибір місця проживання з одним із розлучених батьків тощо). Деякі особисті немайнові права дитини не припиняються за моменту досягнення повноліття, а зберігаються та набувають іншої форми – особистого немайнового права дорослої фізичної особи.

Л.А. Ольховик поділяє всі особисті немайнові права дітей на дві основні групи:

1) особисті немайнові права, направлені на забезпечення фізичного та психічного благополуччя дитини (життя, здоров'я, сім'я, вибір місця проживання, виховання);

2) особисті немайнові права, направлені на забезпечення соціального буття дитини (право на реєстрацію народження, на індивідуалізацію особи в суспільстві, на освіту) [6].

Закріплені на рівні національного законодавства у ЦК та СК України особисті немайнові права дітей деталізують та розширюють положення Конвенції про права дітей, яку в 1991 році ратифікувала Україна. Незважаючи на закріплення особистих немайнових прав дітей у законодавстві, існують певні проблеми з механізмом їх реалізації.

Варто зазначити, що під механізмом забезпечення прав і свобод слід розуміти комплекс взаємопов'язаних юридичних передумов, нормативних засобів і загально-соціальних умов, які взаємодіють і створюють належні юридичні й фактичні можливості для повноцінного здійснення людською прав і свобод. Слід також зауважити, що механізм реалізації особистих немайнових прав дітей має

певну специфіку, адже дитина внаслідок своєї фізичної та розумової незрілості не здатна повністю усвідомлювати свої дії та потребує спеціальної охорони.

Найбільшу кількість проблем викликає реалізація прав дитини у сфері сімейних відносин. На законодавчому рівні дитина розглядається як самостійна особистість та суб'єкт права, а одним із її прав є право на батьківське виховання (стаття 152 СК України [7]). Визначити всі його складники не є можливим, адже виховання носить оцінний характер, часто залежить від освіченості, інтелектуального розвитку та матеріального достатку сім'ї, в якій виховується дитина, а отже, «належне виховання» для кожної сім'ї має власне значення [8, с. 131–132]. Незважаючи на суб'єктивне розуміння такого права, є певні детермінанти, за якими можна визначити, наскільки воно ефективно реалізується. До таких можна зарахувати забезпечення дитини водою, їжею, нормальними умовами проживання, поважне ставлення до дитини та любов із боку батьків, рівень розвитку дитини відповідно до її віку тощо. В Україні, на жаль, існує багато випадків неналежного виховання батьками своїх дітей. Про це свідчать звіти моніторингу забезпечення та захисту дітей. ЮНІСЕФ, наприклад, наголошує, що в Україні кількість дітей, які проживають в інтернатних закладах, є найвищою в Європі. Багато українських дітей виховуються в інтернатах через бідність сімей, інвалідність, жорстоке поводження з ними або недогляд [9]. Подібні моніторинги наголошують на тому, що з часу незалежності України зроблена велика кількість позитивних кроків до вдосконалення інституту забезпечення прав дитини. Однак ще не вирішеними залишаються дуже багато питань.

Так, ще однією проблемою у сфері сімейних відносин є наслідки для дитини у разі розлучення батьків. Відповідно до ч. 3 ст. 4 СК України кожна особа має право на проживання в сім'ї, а відповідно до статті 171 цього Кодексу дитина має бути вислухана під час вирішення між батьками, іншими особами спору щодо її виховання, місця проживання, зокрема під час вирішення спору про позбавлення батьківських прав, поновлення батьківських прав, а також спору щодо управління її майном [7]. Однак досить часто думку дитини навіть не питають, а для української судової практики притаманно визнавати «презумпцію на користь матері» в справах щодо догляду за дитиною. Це означає, що суди, вирішуючи справи про розлучення, залишають дитину з матір'ю, окрім «виняткових обставин» (матір має алкогольну чи наркотичну залежність тощо). Таким чином, часто інтереси дитини залишаються осторонь (за цією презумпцією).

Міжнародна судова практика в особі Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) наголошує на іншому. У справі «М.С. проти України» від 11 липня 2017 року ЄСПЛ зазначив, що у справах про розлучення необхідно визначити «якнайкращі інтереси дитини», а не батьків. У кожному конкретному випадку необхідно враховувати дві умови: по-перше, якнайкращі інтереси дитини у збереженні її зв'язків із сім'єю, крім випадків, коли сім'я є особливо непридатною або явно неблагополучною; по-друге, якнайкращі інтереси дитини у забезпеченні її розвитку в безпечному, спокійному та стійкому середовищі [10]. Також ЄСПЛ у справі «Хант проти України» визначив, що права дитини мають перевагу над правами батьків. [11]. Така позиція не означає, що перевага буде надаватися батькові на протигагу «презумпції на користь матері», а лише ставить інтереси дитини на перше місце.

Отже, задля того, аби належним чином реалізувати особисті немайнові права дитини жити і виховуватися в сім'ї та право на спілкування з батьками, необхідно, щоб було реалізовано і право висловлювати свою думку. Розглядаючи справу про розлучення, судові органи з метою забезпечення інтересів дитини мають цікавитися думкою дитини. Однак така практика використовується досить рідко, адже реалізувати це проблематично. В українському законодавстві не вказано перелік

випадків, у яких це має відбуватися, а також те, з якого віку таке висловлення думки дитини буде вважатися доцільним для розгляду судової справи. Після вищезгаданого рішення ЄСПЛ «М.С. проти України» українські суди також почали наголошувати на пріоритеті інтересів дитини [12] та зазначити, що презумпція на користь матері у справах щодо дітей, яку покладено в основу негативного для батька дитини рішення місцевого суду, не підтверджується на рівні ООН [13].

Окремо в темі особистих немайнових прав дітей варто вказати на проблеми, з якими стикаються діти з функціональними обмеженнями. Створення необхідних умов для повноцінного існування дітей з інвалідністю є важливим завданням соціальної політики нашої держави, адже діти-інваліди повністю здійснюють увесь комплекс немайнових прав, що забезпечують їх природне існування. Так, право на життя, здоров'я, освіту, свободу та особисту недоторканність тощо реалізується дитиною-інвалідом на одному рівні з усіма іншими дітьми. Для ефективної реалізації такими дітьми своїх прав держава має створювати центри реабілітації, вдосконалювати систему педіатричної допомоги з метою ранньої діагностики захворювань, надавати технічні та медичні засоби лікування, реабілітації, створювати умови для здобуття дітьми-інвалідами належної освіти тощо. Для України важливим кроком у цій сфері стало впровадження інклюзивної освіти – навчання, побудованого на принципах недискримінації та врахування багатоманітності людини. Така освіта має забезпечувати якісний доступ до навчання дітям з особливими потребами та створювати для них необхідні умови.

Діти є повноправними особистостями у суспільстві та не виступають суто об'єктами батьківської турботи. Вони наділені правами та повинні мати можливості для їх ефек-

тивної реалізації. Ми погоджуємося із О.В. Синегубовим, що сьогодні значна частина норм українського законодавства не має систематизованого та узгодженого характеру, хоч і відповідає Конвенції про права дитини [14, с. 100]. Особисті немайнові права дитини закріплені на законодавчому рівні, але існує багато проблем у їх реалізації. Ефективність та дієвість реалізації особистих немайнових прав дитини залежить від системи законодавчо встановлених гарантій та юридичного, соціального і матеріального їх забезпечення, загальної політики держави.

Вважаємо, що для належного здійснення та захисту особистих немайнових прав дітей в Україні варто переглянути норми, які закріплюють ці права, та вдосконалити механізми їх реалізації; прийняти довгострокові національні програми з метою поліпшення становища дітей, особливу увагу приділяючи реалізації прав дітей з особливими потребами; під час розгляду справ про розлучення рекомендувати суддям враховувати інтереси дітей, залучати психологів для роботи та надавати можливість дитині висловити свою думку. Особливо важливим є також проведення консультацій та тренінгів для батьків про виховання дітей, роз'яснення дітям своїх прав, надання психологічної допомоги батькам та дітям тощо.

Підсумовуючи, зазначимо, що молоде покоління відіграє важливу роль у гарантуванні життєздатності суспільства та прогнозуванні його розвитку. Від дитинства особи багато чого залежить у дорослому житті. Саме тому для захисту прав дитини та здорового дитинства батьки мають створити атмосферу турботи та любові в сім'ї, виховувати дитину належним чином та всебічно сприяти її розвитку, а держава має забезпечити ефективний механізм реалізації прав дитини, надаючи необхідну допомогу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Синегубов О.В. Поняття, зміст та ознаки особистих немайнових прав дітей. *Наше право*. 2013. № 6. С. 71–77. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nashp_2013_6_15
2. Цивільний кодекс України : Закон від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003 р. № 40, стаття 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
3. Коробцова Н.В. Нематеріальні блага як об'єкт цивільного права. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2015. Вип. 5 (1). С. 119–122. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2015_5\(1\)_30](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2015_5(1)_30)
4. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України* 2001 р., № 30, стаття 142. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
5. Американская конвенция о правах человека. 22 ноября 1969 г. URL: <https://constituanta.blogspot.com/2011/02/1969.html>
6. Ольховик Л.А. Особисті немайнові права дитини за цивільним законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 2006. Харків. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_low/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2006/06olaczu.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1
7. Сімейний Кодекс України : Закон від 10.01.2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002 р., № 21, стаття 135. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
8. Синегубов О.В. Здійснення особистого немайнового права дитини на належне батьківське виховання та його захист. *Наше право*. 2014. № 1. С. 127–136. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nashp_2014_1_24.pdf
9. ЮНІСЕФ закликає уряд України продовжити реформу деінституціалізації відповідно до Національної стратегії. Unicef Ukraine. 01.02.2021. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/unicef-urges-government-ukraine-continue-deinstitutionalization-reform-line-approved>
10. М.С. проти України від 11 липня 2017 року. Заява № 2091/13. URL: <https://bh.cn.court.gov.ua/sud2501/pres-centr/news/%20405888/>
11. Хант проти України від 07.12.2006 року. Заява N 31111/04. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_126#Text
12. Постанова КЦС Верховного Суду від 01.04.2020 року у справі № 165/2839/17 URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/88707341>
13. Постанова КЦС Верховного Суду від 18.03.2019 року у справі №215/4452/16-ц. URL: https://protocol.ua/ru/postanova_ktss_vp_vid_18_03_2019_roku_u_sprav_i_215_4452_16_ts/
14. Синегубов О. Перспективи розвитку інституту здійснення особистих немайнових прав дітей в Україні. *Юридичний вісник*. 2014. № 3. С. 96–101. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urid_2014_3_19